

Vilde Sæther

Hvordan kan vernepleieren bidra i overgangen fra videregående skole til arbeidsliv for elever med lett utviklingshemming?

Hovedoppgave i Bachelor i vernepleie

Veileder: Lisbeth Kvam

Mai 2020

Sammendrag

Stikkord/nøkkelord: Lett utviklingshemming, overgang, arbeid, videregående skole, vernepleier

Introduksjon: Ofte blir personer med utviklingshemmet satt i dagtilbud og ikke oppfylt sitt potensiale. Overgangene til nye faser er vanskelig og ofte blir de satt i bås.

Hensikt: Hensikten med dette litteraturstudie er å belyse hva slags arbeid vernepleieren gjør i overgangen fra videregående skole til arbeidsliv.

Metode: Metoden som er benyttet er litteraturstudie. Det er blitt utført strukturerte og ustrukturerte søk for å finne frem til tekstene.

Resultat: Vernepleieren er med på overgangen på ulike arenaer i forhold til hvor yrkesutøveren arbeider. De deltar i overgangen både ved å arbeide i skolen, spesialisthelsetjenesten og NAV.

Konklusjon: Elever med lett utviklingshemming er «omringet» av yrkesutøvere som er med på å bidra i overgangen fra videregående skole til arbeid. De deltar aktivt ved å ta del i planleggingen som blir gjort av tjenesteyterne som arbeider både i skolen, spesialisthelsetjenesten, NAV, etc.

Abstract

Introduction: People with disabilities often gets put in daily activities and do not fulfill their potential. The transitions to new phases are difficult.

Purpose: The purpose of this study is to enlighten what kind of work special education workers do in the transitioning from high school to work.

Method: The method that has been used is a literature study. Structured and unstructured searches have been performed to find the texts.

Results: Special education workers are involved in the transition in different arenas in relation to where the practitioner works. They participate in the transition both by working in the school, «spesialisthelsetjenesten» and NAV.

Conclusion: Pupils with mild disabilities are "surrounded" by professionals who contribute to the transition from high school to work. They participate actively by participating in the planning that is done by the service providers who work both in school, specialist health service, NAV, etc.

Sentrale begrep:

Overgang: Når det er snakk om overgang i oppgaven er det snakk om overgangen fra en fase til en annen, spesifikt overgangen fra videregående skole til arbeidslivet eller livet etter skolen.

Utviklingshemming: I flere av studiene er det skrevet om ulike typer grader av utviklingshemming, i denne oppgaven er det kun fokus på overgangen for elever med lett utviklingshemming.

Innhold

1. Innledning.....	4
1.1. Begrunnelse tema og problemstilling.....	5
2. Teori.....	6
2.1. Utviklingshemming.....	6
2.2. Overgang.....	7
2.3. Vernepleierkompetanse.....	8
3. Metode.....	9
3.1. Litteratursøk.....	9
3.2. Kildekritikk og analyse.....	12
4. Resultater.....	12
4.1 Sammenfatning av resultater.....	12
4.1.1. Individuelle planer, tilpasninger og løsninger.....	12
4.1.2. Involvering av eleven.....	13
4.1.3. Tverrfaglig samarbeid.....	13
5. Diskusjon.....	14
5.1. Metodediskusjon.....	14
5.2. Individuelle planer, tilpasninger og løsninger.....	15
5.3. Involvering av eleven.....	16
5.4. Tverrfaglig samarbeid.....	16
6. Konklusjon.....	17
Vedlegg.....	18
Transition and Students With Mild Intellectual Disability: Findings From the National Longitudinal Transition Study–2.....	19

1. Innledning

Ifølge FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (2013) skal alle mennesker med nedsatt funksjonsnivå få muligheten til å delta på lik linje som andre mennesker uten nedsatt funksjonsevne. Herunder gjelder både det å delta i samfunnet gjennom arbeid og via utdanning. Det er en del tilrettelegging som må til for at alle skal kunne delta i skolen, blant annet undervisningsformen kan tilrettelegges, det fysiske undervisningsrommet og ulike typer hjelpemidler kan bli tatt i bruk. I arbeidslivet må det også kunne tilrettelegges for at alle skal kunne delta effektivt. Skolen har flere former for hjelpemidler til å kunne bidra med overgangen fra skole til arbeid og livet etter skolen, for eksempel arbeidstrening, arbeidsplaner, bruk av individuelle planer, arbeidspraksis og botrening.

Ifølge en rapport fra 2017 hvor 275 av 418 videregående skoler deltar i studien har 31,7% av elevene en utviklingshemming (Wendelborg, 2017, s.6). Denne kategorien gjelder både elever med lett, moderat og dyp utviklingshemming, samt andre diagnoser og utviklingsforstyrrelser. Funksjonsnedsettelse kan settes i forskjellige kategorier som bevegelsesvansker, psykiske lidelser, sansevansker og utviklingshemming. I denne oppgaven skal det fokuseres på personer og elever med lettere utviklingshemming.

«Såkalt lett psykisk utviklingshemming omfatter ca. 80% av hele gruppen psykisk utviklingshemmede. Dette er barn som har god nytte av opplæring, som skiller seg lite fra normalgruppen, men de utvikler seg langsommere og når ikke helt det samme nivået som gjennomsnittet i fysisk eller intellektuell mestring.» (Imsen, 2017, s.286).

Hvilke forventninger de ulike tjenesteyterne har til elevene er med på å farge hva slags opplæring de vil få. Mange av elevene møtes med negative blikk og ofte får ikke elevene utnyttet sitt potensiale. (Wendelborg, Kittelsaa og Wik, 2017, s.99). Det skal ikke stilles krav til elevene som de ikke kan mestre. (Imsen, 2017, s. 254). Som det står i FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (2006) skal *«effektive støttetiltak tilpasses den enkeltes behov, i et miljø som gir størst mulig faglig og sosial utvikling, i tråd med målet om full inkludering.»*

Av alle overganger er sannsynligvis overgangen mellom skole og arbeid en av de vanskeligste. Ved de tidligere overgangene er det etablert strukturelle rammer, slik at barn og unge loses gjennom systemet, selv om det ofte kreves ekstra innsats fra foreldre. Dette systemet stopper når en er 18 år, og mange unge går derfor ut og inn av ulike typer atferingstiltak (NOU 2001:22, s. 244).

For personer med utviklingshemming fører veien etter skolen direkte til et kommunalt dagsentertilbud og dette regnes ikke formelt som arbeid (Ellingsen. 2014).

I følge Sletten og Hyggen (referert i Kane, Köhler-Olsen og Reedtz, 2017, s. 117-133) er «virkosomme tiltak med god effekt den viktigste forutsetningen for at arbeidsmarkedsetaten skal bistå unge i overgangen fra manglende eller avbrutt skolegang/utdannelse og arbeidsledighet til arbeidsaktivitet.»

1.1. Begrunnelse tema og problemstilling

Bakgrunnen for valg av tema og problemstilling er valgt ut fra egen interesse og erfaring fra ulike praksisplasser jeg har vært utplassert hos. På min videregående skole var jeg utplassert i en klasse kalt “særskilt tilrettelagt opplæring” hvor det var elever fra ulike årskull som fikk alternativ undervisning. Når jeg var i praksis i mitt tredje studieår på NTNU ved vernepleierstudiet var jeg utplassert på Peder Morset folkehøgskole, et sted hvor det er fokus på omvendt integrering. Det er 68 plasser på folkehøgskolen og 40 av disse er forbeholdt personer med lettere utviklingshemning, de resterende 28 plassene er for søkere uten slik dokumentasjon (<https://pedermorset.no/ofte-stilte-sporsmal/>).

I valg av problemstilling så jeg først på inkludering og deltakelse i ordinær klasse med tilrettelegging og i spesialklasse for elever med utviklingshemming. Etter en stund med litteratursøk fant jeg ut at jeg skulle fokusere mer på hva slags arbeid vernepleieren kan gjøre i overgangen fra skole til arbeid for elevene i stedet. Dette gjorde jeg både for det var mer relevant litteratur gjeldende for den nye problemstillingen og det var mer fokus på det vernepleierfaglige arbeidet. Jeg valgte også å holde fokus på elever med lett utviklingshemning fremfor elever med forskjellige typer grad av utviklingshemming siden de med lett utviklingshemming kan ha større muligheter enn elevene med større fysiske og psykiske utfordringer.

Selv om jeg var i praksis i en særskilt klasse på en videregående skole er det mye jeg ikke kan om hva slags arbeid som gjøres for å hjelpe i overgangen. Noe av det jeg fikk oppleve gjennom de ulike praksisperiodene mine var å se at det ble benyttet arbeidstrening, både i videregående skole og folkehøgskolen. Den videregående skolen hadde ulike bedrifter de samarbeidet med som elevene kunne utplasseres i. Ved Peder Morset folkehøgskole har de en egen arbeidstreningslinje hvor de arbeider i ulike bedrifter og de får prøvd seg ut i ulike arbeidsområder. Ved den videregående skolen var det også et hus som ble brukt kun av den særskilte klassen, dette huset ble brukt til bo-trening hvor de praktiserte blant annet matlaging, rydding, vasking og sosialisering.

Jeg synes dette er et interessant tema og ønsker å lære mer om dette emnet og har derfor valgt ut problemstillingen:

Hvordan kan vernepleieren bidra i overgangen fra videregående skole til arbeidsliv for elever med lett utviklingshemming?

Målet med oppgaven vil være å undersøke hva slags arbeid vernepleieren gjør i en videregående skole for å hjelpe til med overgangen fra skole til arbeid for elever med lett utviklingshemming.

2. Teori

2.1. Utviklingshemming

Kodeverket ICD-10 betegner psykisk utviklingshemming som en diagnose.

«Verdens helseorganisasjon definerer utviklingshemming som:

Tilstand av forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, som spesielt er kjennetegnet ved hemming av ferdigheter som manifesterer seg i utviklingsperioden, ferdigheter som bidrar til det generelle intelligensnivået, f.eks kognitive, språklige, motoriske og sosiale. Utviklingshemming kan forekomme med eller uten andre psykiske og somatiske lidelser.» (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2018, avsnitt 4).

Det er tre kriterier som må oppfylles for å kunne gis diagnosen utviklingshemming:

1. Man må ha en betydelig begrenset IQ, dette vil si en IQ på under 70.

2. «Ha en begrensning i sosial modenhet og tilpasningsevne vurdert etter standardiserte vurderingsskalaer og ved intervju med pårørende.» og
3. Tilstanden må ha vist seg før personen fyller 18 år. (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, 2018, avsnitt 4).

Ved en lett utviklingshemming vil IQ-en være mellom 69 og 50 og den mentale alderen vil være på rundt 9-12 år. De aller fleste med denne diagnosen vil klare å ta hånd om seg selv på de fleste arenaer i hjemmet som matlaging, personlig hygiene og praktiske og huslige ferdigheter. De kan arbeide på vanlige jobber eller på arbeidsplasser som er tilpasset den enkeltes nivå. (Naku, 2018, avsnitt 6). På de høyeste årstrinnene i skolen er behovet størst for tilpasset undervisning. (Imsen, 2017, s. 258). For mange gjør diagnosen det enklere for individet å få spesialundervisning og kommunale tjenester. (Holden, 2011, s. 27).

Mennesker med psykisk utviklingshemming har en økt sårbarhet for å utvikle sykdommer og lidelser, de er også utsatt for stressbelastninger grunnet den kognitive svekkelsen. Å delta i et ordinært sosialt liv vil ha sine utfordringer, men med riktig bistand og støtte kan de fleste personer med lett utviklingshemming klare seg fint i samfunnet (Holden, 2011, s. 24). Ofte settes personer med utviklingshemming i bås og de blir ofte satt sammen med de med alvorlige forstyrrelser og meget svekkede ferdigheter og evner. (Holden, 2011, s. 27). De kognitive ferdighetene våre er viktige når vi skal tolke, forstå, planlegge og utføre oppgaver. (NAKU, 2018, avsnitt 19). Mange av de med utviklingshemming kan ha utfordringer med å forstå sammenheng med hvorfor ting skjer. De kan også ha en mindre innflytelse i forandring av omgivelsene sine. «*Opplevelse av sammenheng betyr at hendelser i omgivelsene har en viss grad av struktur og forutsigbarhet og er en svært viktig for å ha en god helse* (Antonovsky og Skjøbu, referert i naku, 2018, avsnitt 20).

2.2. Overgang

Som nevnt tidligere i oppgaven er overgangen mellom skole og arbeid en av de vanskeligste overgangene. «*Utdanning har større betydning for arbeidsdeltakelse for mennesker med funksjonsnedsettelse, enn for den øvrige befolkningen. Overgangen fra videregående*

opplæring til arbeid, eller til høyere utdanning er derfor spesielt viktig. Valg av organisatoriske løsninger i videregående opplæring påvirker i stor utstrekning muligheten for å oppnå studie- og yrkeskompetanse.» (NOU 2001: 22, s. 245).

I hver av overgangene fra enten barnehage, grunnskole eller videregående opplæring blir det planlagt for dårlig og for sent av kommunen, fylkeskommunen og skolen. Planleggingen gjelder både det fysiske miljøet og læringstilbudet. Det er lite samarbeid mellom de ulike partene som lærere og rådgivere og det blir lite felles møter. Dette betyr at elevene med utviklingshemming får et dårligere skoletilbud enn elevene uten utviklingshemming (NOU 2001:22, s. 248). Skoletilbudet til den enkelte eleven vil avhenge av type funksjonshemning og utfordringer til den enkelte.

«Det er ikke uvanlig at det er foreldrene som må påta seg å være drivkraft i planleggingsprosessene.» (NOU 2001:22, s. 249).

Så lenge eleven er under 18 år og han er tilknyttet til en videregående skole er det skolen og fylkeskommunen som har ansvaret for overgangen til arbeid. På bakgrunn av dette er NAV sjeldent med i prosessen før eleven er ferdig med videregående skole. Graden av funksjonshemning er med på å bestemme hvem som er med i samarbeidet om overgangen. I de fleste tilfeller er PP-tjenesten inkludert, og noen vil samarbeide med kommunen eller med en eventuell arbeidsgiver. (NOU 2016:17, s. 77). Ifølge Gjertsen og Olsen (Referert i NOU 2016:17, s. 77) er noen av de andre partene som er med i overgangen opplæringskontoret, statlig spesialisttjeneste, barnevern, Bufetat, grunnskole, hjelpemiddelsentralen og oppfølgingstjenesten.

2.3. Vernepleierkompetanse

«Vernepleierutdanningen er en kunnskapsbasert og praksisrettet helse- og sosialfaglig profesjonsutdanning som kvalifiserer for utøvelse av helse-, omsorgs- og velferdstjenester i et livsløpsperspektiv.» (Forskrift om nasjonal retningslinje for vernepleierutdanninga, 2019, §2)

Vernepleieren kan arbeide med alle typer mennesker i alle aldre på ulike arenaer. De arbeider ofte der det er behov for tilrettelegging og fokus på enkeltindivid i sammenheng med andre. Yrkesgruppen har et bredt kompetansefelt og kompetanseområdene som gjelder for

vernepleierutdanningen er «*profesjon, etikk og samarbeid, miljøterapeutisk arbeid, habilitering og rehabilitering, helsefremming og helsehjelp, inkludering, deltakelse og rettigheter, kritisk tenkning, kunnskapsbasert praksis og innovasjon.*» (forskrift om nasjonale retningslinjer for vernepleierutdanninga, 2019, § 3)

Man jobber som regel innenfor helse- og sosialsektoren når man arbeider som vernepleier, noen av arbeidsplassene er «*kommunale hjemmetjenester, dagtilbud, eller i spesialisthelsetjenesten. Du kan jobbe innen rusomsorg, psykisk helsearbeid, eldreomsorg, i skole og barnehage eller i NAV. Noen arbeider også i privat sektor.*» (utdanning.no, 2019)

For å kunne yte god service til brukerne man møter i arbeid er det viktig man har personlige egenskaper som passer til yrket. Man må ha gode kommunikasjonskunnskaper og muligheten til å kunne være talerør og hjelper til de som trenger det.

3. Metode

Denne oppgaven benytter seg av litteraturstudie, metoden er gitt ut fra NTNU sine retningslinjer for denne bacheloroppgaven.

«En litteraturstudie er en studie som systematiserer kunnskap fra skriftlige kilder. Å systematisere innebærer å samle inn litteratur, gå kritisk igjennom den og til slutt å sammenfatte det hele. (Magnus og Bakketeig, 2000).

En har en systematisk tilnærming i alle trinn i prosessen. Hensikten er å gi leseren en oppdatert og god forståelse av kunnskapen på den området som problemstilling etterspør, og hvordan en har kommet frem til kunnskapen.»(Thidemann, 2017, side 79-80).

I min oppgave er det både fagfellevurderte publiserte artikler og en rapport. I artiklene og rapporten er det blitt brukt både kvalitativ og kvantitativ studie. I de kvantitative studiene vil det gis resultater om eksakt faktakunnskap som antall utviklingshemmede elever på videregående skoler i Norge og i de kvalitative studiene vil man finne resultater av for eksempel hvordan disse elevene opplever å være elev med utviklingshemming på en videregående skole.

3.1. Litteratursøk

Etter valg av første problemstilling om forskjeller i ordinære klasser med tilrettelegging og i spesialklasser startet jeg med ustrukturerte søk i Oria for å se etter relevante fagfelleverderte artikler som kunne benyttes. Etter flere runder med søk benyttet jeg meg av andre databaser som Idunn, Google scholar, Psycinfo og Svemed+. Disse databasene ligger under kategorien medisin- og helsefag på Oria sine sider, i oversikten over databasene står det mer konkret informasjon om hva hver enkelt database inneholder. Resultatene jeg fant i mine søk viste at jeg måtte fokusere på en annen problemstilling for å kunne skrive en god oppgave. Ved hjelp av verktøyet PICO fikk jeg presisert problemstillingen min. Dette er en tabell hvor det skrives inn hvem teksten omhandler, hva teksten omhandler, alternativet til hva teksten omhandler og resultatene av dette. Ifølge min problemstilling ser min PICO-tabell slik ut:

Patient/problem Hvem/Hvilke	Intervention Hva	Comparison Alternativer	Outcomes Resultater
Elever med utviklingshemning	Skole	Arbeid	Overgang

Jeg begynte å søke på nytt mer strukturert med ordene «overgang, arbeid, videregående skole og utviklingshemning» i de ulike databasene jeg allerede hadde brukt. Søkene på Oria ga meg søketreff med få antall artikler som ga meg en god oversikt over hva som fantes av artikler som kunne brukes. Ved hvert søk så jeg først hva tittelen på teksten var, hvis det kunne virke relevant leste jeg sammendraget. De artiklene som viste seg å være relevante for min tekst ble satt inn i en liste slik at jeg kunne sammenligne tekstene i ettertid av søket. På denne måten fikk jeg en oversikt over hvilke artikler som inneholdt emnet jeg skrev om og hvilke av tekstene jeg eventuelt kunne bruke i teorideler av resten av oppgaven. Jeg benyttet meg også av å se på andre bachelor- og mastergradsoppgaver for å se hva slags artikler som ble brukt i oppgaver som hadde en lik problemstilling som min egen.

I delen av søket hvor jeg brukte Google Scholar kom det opp en god del treff siden det ikke var mulig å ha avansert søk på nettsiden, jeg brukte de samme søkeordene som hos de andre databasene men så på flere av artiklene og søkte videre ut fra ord som var fra relevante artikler slik at antall treff skulle bli mindre. Når det er mindre antall treff i søket gir det en bedre oversikt over relevant litteratur. Her er en tabell av min søkehistorie:

Søkeda to	Søkenumm er	Søkeord/ordkombinasj oner	Anta ll treff	Søkebase	Leste abstrac ts	Leste artikl er	Artikler inklude rt
07.05	1. Oria	utviklingshem* skole overgang arbeid vernepleier	1	Oria	1	1	1
07.05	2. Oria	utviklingshem* videregående skole overgang arbeid	12	Oria	9	1	1
07.05	3. Psycinfo/O vid	Mild intellectual disability AND school AND work AND transition	2	Psycinfo/O vid	2	1	1
11.05	4. Google scholar	overgang skole arbeidsliv utviklingshemming elever arbeidsdeltakelse	57	Google scholar	1	1	1
11.05	5. Google scholar	videregående opplæring arbeidslivet tilrettelegging utviklingshemmede overgangsfase funksjonsnedsettelse yrkesrettet	30	Google scholar	2	1	1

I mitt strukturerte søk hadde jeg også med inklusjons- og eksklusjonskriterier slik søket ga mer relevante treff til min oppgave. I alle databasene var det ikke en mulighet for å kunne legge inn disse kriteriene så da hadde jeg disse i bakhodet når jeg lette etter artikler.

Inklusjonskriteriene var at artiklene skulle være skrevet på norsk eller engelsk, at de skulle være publisert innen de siste 10 årene, at det var fagfellevurderte tekster og at de skulle handle om mennesker med utviklingshemming som var i en overgangsprosess fra skole til arbeidsliv. Både kvalitative og kvantitative studier kan brukes. Eksklusjonskriteriene var da at de ikke skulle være eldre enn 10 år, de skulle ikke inneholde annet språk enn norsk eller engelsk og de skulle ikke være andre tekster enn fagfellevurderte tekster. Ved bruk av disse inklusjons- og eksklusjonskriteriene fikk jeg vurdert faglig kvalitet og relevans for artiklene.

Etter jeg hadde funnet mine artikler og sendt de inn til studieveileder slik at hun kunne gi meg en kommentar på om den var relevant og brukbar eller ikke, startet jeg å lage litteraturmatiser

til artiklene og rapporten. Litteratormatrisen er et verktøy som hjelper med å sammenfatte teksten og gi en god oversikt over hva den handler om og hvilke resultater som finnes. Litteratormatrisene til tekstene ligger som vedlegg.

3. 2. Kildekritikk og analyse

I tillegg til å ha brukt litteratormatrise som hjelpemiddel til å sammenfatte teksten og gi meg en oversikt ble det brukt sjekklister fra Helsebiblioteket (2016) som hjelpemiddel til å vurdere om artiklene jeg hadde funnet var relevante. Siden det var ulike typer metodiske design på artiklene ble det også benyttet ulike sjekklister, blant annet sjekklister for prevalensstudie, kohortstudie og kvalitativ studie. Siden artiklene vi skulle benytte skulle være fagfellevurderte artikler er disse artiklene allerede blitt gjort en kvalitetsvurdering av. Etter å ha grundig lest artiklene sammenhengende og del for del lagde jeg en egen liste over emner som gjentok seg i de ulike artiklene.

4. Resultater

I denne resultatdelen skal mine 4 tekster bli presentert og tolket ved hjelp av en sammenfatning av resultater og en videre drøftingsdel senere i teksten. I litteratormatrisen som ligger vedlagt ligger hovedfunnene til de ulike studiene, disse er nærmere direkte avskrevet fra selve teksten.

4.1 Sammenfatning av resultater

Ut ifra emnene som dukket opp i artiklene har jeg laget 3 underordnede temaer, disse skal jeg presentere her. Disse tre emnene er bruk av individuelle planer, tilpasninger og løsninger, hvor mye eleven er inkludert i prosessen om overgangen fra videregående skole til arbeid og om det tverrfaglige samarbeidet.

4.1.1. Individuelle planer, tilpasninger og løsninger

Planleggingen av overgangsprosessen er et viktig steg for å sikre en overgang fra skolen til arbeid. Ifølge Carter et al (referert i Gjertsen og Olsen, 2013, s. 20) har amerikansk lovgivning etablert rettigheter som skal sikre en planlagt og trygg overgang i ulike stadier av livet for mennesker med funksjonshemning. I Bouck og Joshi (2014) sin studie blir det forklart at alle

elever med en nedsettelse som går innunder *IDEA* (Individuals With Disabilities Education Improvement Act) mottar koordinerte individtilpassede aktiviteter som fokuserer på livet etter skolen. Videre skriver de at elevene fikk opplæring i jobbsøking og jobbferdighetstrening. I Wendelborg, Kittelsaa og Wik (2017) sin rapport skrives det at majoriteten av skolene som har svart på undersøkelsen er tilpasset utviklingshemmedes elevers forutsetninger og ressurser. Gjertsen og Olsen (2013) har trukket frem ulike metoder for å kunne tilpasse overgangen hos eleven med ulike vansker. Disse gjelder å ha starte tidlig med overgangsprosessen og involvere de som er nødvendig så tidlig som mulig, benytte seg av elevens ressurser og nettverk og ha en gradvis overlapping mellom skole og utdanning.

4.1.2. Involvering av eleven

I Bouck og Joshi (2014) sin studie svarte de fleste elevene at de deltok i sin egen overgangsprosess på et moderat nivå, mer enn 1 fjerdedel tok en lederrolle i planleggingen av overgangen og majoriteten deltok også i deres egen overgangsprosess med foresatte eller verge som assistanse.

I undersøkelsen i rapporten til Wendelborg, Kittelsaa og Wik om hvem som valgte studieretningen for elever med utviklingshemming i skoleåret 2010-11 ble det besvart at 50,6 prosent ble valgt av dens foresattes datter/sønn eller den foresatte selv som hadde svart på undersøkelsen. To av respondentene i spørreundersøkelsen til Gjertsen og Olsen (2013) svarte at organiseringen av undervisningstilbudet bestemmes ut i fra elevens behov og ønsker, samt foresattes ønsker.

4.1.3. Tverrfaglig samarbeid

I alle artiklene skrives det at ulike aktører er med for å tilrettelegge for den enkelte eleven, Både Gjertsen (2014) og Gjertsen og Olsen (2013) trekker frem blant annet NAV, ulike arbeidsgivere, habiliteringstjenesten, hjelpemiddelsentralen, bedrifter for yrkeshemmede, PPT, BUP og kommunale tjenester. I Bouck og Joshi (2014) sin studie om hvem som er deltagende aktører i overgangsprosessen viste resultatene ekstern bedrift, lærere, programfaglærere, spesialpedagogiske lærere, foresatte, skoleadministratorer og representanter fra høyere utdanning. I Gjertsen sin studie (2014) stilles det spørsmål om hvilken grad NAV og andre arbeidsgivere samarbeider med skolen om enkelte elever. Av punktene å finne læreplass, finne arbeidsplass, utprøving og fysisk tilpasning av læreplass og

arbeidsplass og oppfølging og tilrettelegging av situasjon og arbeidsoppgaver var det arbeidsgiverne som scoret høyest i samarbeid. Det samme gjelder Gjertsen (2013) sin studie.

5. Diskusjon

I denne delen av oppgaven skal jeg diskutere om artiklene er relevante og svarer på min problemstilling. Videre kommer det en resultatdiskusjon hvor funnene i artiklene skal sees på i lys av medtatt teori og de andre artiklene sine funn.

5.1. Metodediskusjon

I denne delen av oppgaven skal jeg diskutere om min egen oppfatning av valg av artikler og fremgangsmåten som har blitt brukt i metodedelen. Jeg skal også skrive om validiteten av artiklene og svakheter og styrker ved både artikler og metodedelen.

Bakgrunn for valg av de ulike tekstene er blitt tatt med etter fokus på funn i søk. I søkeprosessen gikk jeg gjennom en god del overskrifter, sammendrag og artikler for å se hvilke tema som gjentok seg i flere av artiklene.

Jeg benyttet meg også av å se på andre bachelor- og mastergradsoppgaver for å se hva slags artikler som ble brukt i oppgaver som hadde en lik problemstilling som min egen. På denne måten fikk jeg se relevante artikler gjeldende for min problemstilling samtidig som jeg fikk innsyn i hvordan oppgaven kan skrives. På denne måten fikk jeg også innsyn i hva slags teori som var blitt brukt og det ga meg inspirasjon og hjelp til valg av eget teoristoff.

Av mine fire tekster er en av disse en engelsk studie, en er en rapport og de to siste artiklene inneholder den samme studien.

Det er flere svakheter ved disse tekstene. Den ene svakheten er at ved den engelske studien kan det bli feiloversettelser fra undertegnede siden det kan oversettes feil eller teksten kan mistolkes. Denne studien er også en sekundæranalyse som gjør at forfatteren av teksten selv kan ha feil resultater i sin tekst. De har også en annen lovgivning enn her i Norge som gjør at funnene ikke er like overførbare til norske forhold.

Forfatteren av studien som er i to av mine artikler har vært med og forfattet begge studiene. Dette ser jeg på som en styrke siden forfatteren har i sin artikkel om studiet i tillegg skrevet mer utbredt om hvordan skolene bidrar i prosessen for overgangen.

Styrkene til tekstene er at det omhandler temaet problemstillingen omhandler og de er kvalitetssikret.

Hver enkelt tekst som jeg har valgt ut mener jeg gir et svar på problemstillingen min. En svakhet i tekstene er at ikke vernepleieren er direkte nevnt, men jeg tar utgangspunkt i at vernepleierne er utplassert i arbeid på alle arenaer elevene vil kunne møte i overgangsprosessen, som blant annet skole, spesialisthelsetjenesten og NAV.

5.2. Individuelle planer, tilpasninger og løsninger

Ifølge Carter (referert i Gjertsen og Olsen, 2013, s. 20) er planleggingen en sentral del i å sikre overgangen fra utdanning til arbeidsliv slik at risikoen blir redusert og det gir mer forutsigbarhet for den enkelte. Gjertsen (2014) nevner også at elever kan ha behov for planlegging og tilrettelegging for overgangen fra skole til arbeidsliv. I alle fire tekster er det gjennomgående bruk av individuelle opplæringsplaner hos elevene. Dette kan forankres i det mulige behovet om støtte og bistand til enkeltindividet slik at han eller hun skal klare seg i samfunnet. (Holden, 2011, s. 24). Siden de kognitive ferdighetene er svekket kan det være et behov for hjelp til planleggingen, noe som inngår i en individuell plan. (NAKU, 2018, avsnitt 19). En del av vernepleieren sine arbeidsoppgaver er å ha fokus på enkeltindivider og tilretteleggingen for at den enkelte skal kunne delta i samfunnet. Det er selve rektoren ved skolen som har ansvaret for utarbeidelsen av den individuelle opplæringsplanen, men hvis en vernepleier arbeider på skolen og med eleven er det naturlig at han eller hun deltar i opprettelsen av planen. (Utdanningsdirektoratet, u. å., veilederen Spesialundervisning, avsn. 3).

Ifølge Bouck og Joshi (2014) får alle elever som er kvalifisert til å gå innunder IDEA (Individuals With Disabilities Education Improvement Act), som er en amerikansk lovgivning som sikrer at elever med nedsatt funksjonsevne får tilpasset opplæring til deres behov, mottatt koordinerte aktiviteter som fokuserer på livet etter skolen er ferdig, blant annet bo-trening,

høyere utdanning, samfunnsdeltakelse og ansettelse. Hva selve aktiviteten gjelder står ikke beskrevet i teksten, men hva det fokuserer på samsvarer med funnene i de andre studiene.

5.3. Involvering av eleven

I Gjertsen sin studie (2014) blir det beskrevet at ofte læreren kommer med forslag til hvor eleven skal være i arbeidspraksis siden eleven selv ikke vet hva de vil. Og i Wendelborg, Kittelsaa og Wik (2017) sin rapport skriver de at det er en overrepresentasjon av elever med utviklingshemming på flere av programfagene som viser at de selv ikke har valgt studiet. Disse to studiene viser at eleven med utviklingshemming ofte ikke selv tar valg i denne prosessen. I Gjertsen sin studie (2014) får eleven tilbud til deltakelse i utvelgelse av arbeidspraksis mens i Wendelborg, Kittelsaa og Wik (2017) sin rapport blir valget fjernet for store deler av elevene. I Bouck og Joshi (2014) sin studie var resultatene annerledes. Majoriteten av de som svarte på undersøkelsen deltok i deres egen overgangsprosess på et moderat nivå. I denne studien står det også beskrevet mer om overgangsarbeidet og fokuset på yrkesrettet opplæring og hverdagslivet etter skolen. Dette kan være grunnet at populasjonen i studien har andre lover enn studiene og rapporten som er fra Norge.

All planleggingen av overgangen mellom skole og arbeid har enkelteleven i fokus. Både Gjertsen (2014) og Gjertsen og Olsen (2013) skriver at fra eleven starter på skolen er det fokus på hva eleven er god på og hva han eller hun eventuelt kunne passet å jobbe med, ut i fra dette blir det utprøvd ulike arbeidsplasser. Planleggingen gjelder ikke bare undervisningstilbudet, men også det fysiske læringsmiljøet, herunder kommer

5.4. Tverrfaglig samarbeid

I de 4 tekstene står det skrevet om hvilke andre aktører som er med i overgangsprosessen fra skole til arbeid for elever med lett utviklingshemming. De gjentakende aktørene i studiene fra Gjertsen (2014), Wendelborg, Kittelsaa og Wik (2017) og Gjertsen og Olsen (2013) er NAV, lærere, habiliteringstjenesten, BUP, PP-tjenesten og kommunale ansatte saksbehandlere. De andre aktørene som er med i arbeidet og som står nevnt i disse tekstene er arbeidsgivere, bedrifter for yrkeshemmede, kompetansesenter, oppfølgingstjenesten og spesialisttjenesten. I teksten står det ikke direkte beskrevet at vernepleiere er en del av teamet, men de kan være med i prosessen både via å være i arbeid på skoler, på NAV og i spesialisthelsetjenesten. (utdanning.no, 2019).

6. Konklusjon

I denne oppgaven har det blitt tatt i bruk fire ulike tekster for å se på hvordan vernepleieren kan bidra i overgangen fra videregående skole til arbeidsliv for elever med lett utviklingshemming. Det har blitt skrevet lett om teori om utviklingshemming, overganger og om vernepleierfaglig kompetanse. I metodedelen er det grundig gjort rede for hva som ble gjort i litteratursøkeprosesser og utvelgelse av tekster. Resultatene har blitt tolket i litteraturmatriser samt sjekklister og egne oversiktstabeller. De ulike funnene i tekstene har blitt satt opp mot hverandre for å finne likheter og ulikheter, det har også blitt belyst av gjeldende teori.

Vernepleieren jobber i flere av arenaene som elever med lett utviklingshemming møter i overgangsprosessen fra videregående skole til arbeidsliv. Blant annet på skoler, spesialisthelsetjenesten og NAV. Med utgangspunkt i dette er vernepleieren med på flere deler av prosessen i overgangen avhengig av hvor tjenesteyteren arbeider. Yrkesutøveren trenger altså ikke arbeide på selve skolen eleven går for å kunne bidra i overgangen fra videregående skole til arbeid. Hvis vernepleieren arbeider på skolen eleven går og arbeider med selve eleven er det naturlig å delta i utvikling av den individuelle opplæringsplanen hvor det er behov for dette. Vernepleiere hjelper til med planlegging og tilpassing av det fysiske læringsmiljøet og opplæringstilbudet.

Siden vernepleieren arbeider på ulike arenaer er det også med i det tverrfaglige samarbeidet som må til for å få til overgangen fra videregående skole til arbeid.

Vedlegg

Artikkel 1:

Forfatter	Gjertsen
År	2014
Tidsskrift	Søkelys på arbeidslivet
Land	Norge
Tittel	Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse – hvordan kan skolene bidra i denne prosessen?
Hensikten med studien	Å belyse hvordan skolene kan bidra i overgangsprosessen fra videregående skole til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse. Fokuset er på skolens ambisjoner på elevenes vegne, og samarbeidet med andre instanser rundt overgangen.
Metode	Nasjonal elektronisk kartleggingsundersøkelse og casestudier i videregående skole. Artikkelen er bygd på en kvantitativ og kvalitativ studie. Kartleggingsundersøkelsen er en prevalensstudie og casestudien er av fenomenologisk design.
Utvalg/populasjon	Spørreundersøkelsen ble sendt ut til 318 offentlige videregående skoler og den ble besvart av 171. Undersøkelsen ble besvart av en person med ansvar for spesialundervisningen og tilrettelagt opplæring ved skolen. Undersøkelsen gjelder antall elever med funksjonsnedsettelse i skolen. Casestudien omfatter intervju med 22 ledere, rådgivere og lærere med ansvar for organisering og gjennomføring av tilpasset opplæring og spesialundervisning for elever med funksjonsnedsettelse.
Hovedfunn/resultater	Kartleggingsundersøkelsen forteller om antall elever ved skolene med ulike funksjonsnedsettelse. 14% av elevene i gruppen av elever med funksjonsnedsettelse har så store og alvorlige funksjonsnedsettelse at det er sjeldent aktuelt med noen form for tilknytning til et ordinært arbeidsliv. De resterende elevene på 86% mener skolen vil kunne fungere i arbeidslivet, enten i svært tilrettelagt eller i ordinært arbeid. Noen av metodene for å få en lettere overgang er å se etter hva hver enkelt elev kan passe til, lete etter egnede arbeidssteder tidlig, benytte arbeidspraksis, Prosjekt til fordypning og det forsøkes å finne individuelle løsninger og tilpasninger. Instansene det samarbeides med er hjelpemiddelsentralen, NAV, den enkelte arbeidsgiver, habiliteringstjenesten, bedrifter for yrkeshemmede, BUP, kommunale tjenester, PPT, kompetansesenter, oppfølgingstjenesten og andre.
Kvalitetsvurdering	Fagfellevurdert vitenskapelig publikasjon.

Redegjort for etiske overveielser	Forfatteren har ikke gjort rede for etiske overveielser i teksten, men siden det er en fagfelleurdert vitenskapelig publikasjon regnes det med at dette er gjort.
-----------------------------------	---

Artikkel 2:

Forfatter	Bouck og Joshi
År	2014
Tidsskrift	<i>Career Development and Transition for Exceptional Individuals</i>
Land	
Tittel	Transition and Students With Mild Intellectual Disability: Findings From the National Longitudinal Transition Study–2
Hensikten med studien	Undersøke hva slags tilrettelegging det finnes for overgangen fra skole til arbeidsliv for elever med lett utviklingshemming. Det er fokus på hjelpen elevene får til overgangen før og etter skolen er ferdig, planleggingen av overgangen og målene elevene har etter skolen er ferdig.
Metode	Sekundæranalyse av studien NLTS2. Studien har kohortstudie som metodisk design.
Utvalg/populasjon	Elever med lett utviklingshemming som mottok spesialundervisning i skolen.
Hovedfunn/resultater	Planlegging for overgangen ble gitt i skolen men det ble gitt lite hjelp i overgangen etter fullført skole, overgangsplanlegging for studenter med utviklingshemming trenger å utvide personellgruppen til flere enn kun skolebasert personell og det er ikke alle målene i overgangen som blir møtt.
Kvalitetsvurdering	Fagfelleurdert vitenskapelig publikasjon.
Redegjort for etiske overveielser	Forfatterne erklærte ingen potensielle interessekonflikter mtp. Forskning, forfatterskap og/eller publikasjonen av denne artikkelen.

Artikkel 3:

Forfatter	Christian Wendelborg, Anna M. Kittelsaa og Sigrid Elise Wik
År	2017
Tidsskrift	NTNU Samfunnsforskning
Land	Norge
Tittel	Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming

Hensikten med studien	<p>1. I hvilken grad deltar unge personer med utviklingshemming i ordinært og skjermet arbeidsliv?</p> <p>2. I hvilken grad er grunnskolen og videregående opplæring tilrettelagt elever med utviklingshemming med særlig tanke på framtidig yrkesdeltakelse?</p> <p>3. Er det en sammenheng mellom skolens tilrettelegging og elever med utviklingshemming sin deltakelse i yrkeslivet (i ordinært arbeidsliv og varig tilrettelagt arbeid)?</p> <p>4. I hvilken grad og hvordan samarbeider skoler, NAV, fylkeskommuner og kommuner for å sikre elever med utviklingshemming med tanke på yrkesdeltakelse og voksenliv, og hvordan inngår kommunens arbeid med individuell plan i dette arbeidet.</p>
Metode	<p>Kvalitativ casestudie i to fylkeskommuner, spørreskjema til foreldre/foresatte, survey til videregående skoler med elever med utviklingshemming og en kort survey til ledere for PPT og for den videregående skolen i alle fylker.</p> <p>Både spørreskjema og survey har prevalensstudier som metodisk design. Den kvalitative casestudien har fenomenologisk design.</p>
Utvalg/populasjon	<p>Elever, foresatte til elever med utviklingshemming, lærere, skoleledere, NAV, PPT, videregående skoler.</p>
Hovedfunn/resultater	<p>I rapporten beskrives det faktorer som kan være viktige i overgangen til voksenlivet for personer med utviklingshemming for å inkludere de i et meningsfullt voksenliv. Dette er: (1) involvering av ungdommen i fremtidsplanleggingen, (2) familieinvolvering, (3) individuelle planer, (4) opplæring og utprøving som virker forberedende for arbeid, (5) opplæring og utprøving som forbereder voksenlivet, (6) deltagelse i allmenn utdanning og inkludering med jevnaldrende uten funksjonsnedsettelse, og til slutt (7) tverrfaglig samarbeid og planlegging på tvers av etater.</p>
Kvalitetsvurdering	<p>Oppdraget har bakgrunn i Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementets Meld. St. 45 (2012-2013) Frihet og likeverd – Om mennesker med utviklingshemming og Utdanningsdirektoratet er oppdragsgiver.</p>
Redegjort for etiske overveielser	<p>Informantene fikk skriftlig og muntlig informasjon om prosjektet og om forskernes taushetsplikt. Framgangsmåten for inkludering av elevene med utviklingshemming var i samsvar med krav fra Personvernforbundet for forskning som har godkjent prosjektet. Kravet til informert samtykke er oppfylt.</p>

Artikkel 4:

Broer inn i arbeidslivet

Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring – kartleggingsstudie av opplæringstilbud, organisering og tilpasninger

Forfatter	Hege Gjertsen og Terje Olsen
År	2013
Tidsskrift	Nordlands forskning
Land	Norge
Tittel	Broer inn i arbeidslivet Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring – kartleggingsstudie av opplæringstilbud, organisering og tilpasninger
Hensikten med studien	Hvordan organiseres opplæringstilbudet til elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring? Hvem samarbeider skolene med når det gjelder overgangen mellom videregående opplæring og arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse og hva samarbeides det om?
Metode	Besvart gjennom tre delstudier: Litteratursøk, landsdekkende spørreundersøkelse og casestudier. Casestudien har fenomenologisk design, spørreundersøkelsen er en prevalensstudie.
Utvalg/populasjon	Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring
Hovedfunn/resultater	Opplæringen overfor elever som mottar spesialundervisning i hovedsak organiseres utenfor ordinære klasser. Det samarbeides med NAV, arbeidsgivere, habiliteringstjenesten, hjelpemiddelsentralen, bedrifter for yrkeshemmede, PPT, BUP, kommunale tjenester og andre. Det samarbeides om å finne læreplan og arbeidsplass, utprøving på læreplan og arbeidsplass, fysisk tilpasning av læreplan og arbeidsplass og oppfølging og tilrettelegging av arbeidsoppgaver/-situasjon
Kvalitetsvurdering	Fagfellevurdert vitenskapelig publikasjon.
Redegjort for etiske overveielser	Det ble rekruttert BVS-deltakere og mellomledere som forfatterne kjente fra tidligere prosjekter og undervisningssammenhenger. Det deltok flere vernepleiere og barnevernspedagoger enn sosionomer som ga en skjevfordeling. Antallet informanter gjør at det ikke kan trekkes sikre konklusjoner.

Referanseliste

- Ellingsen, K. E. (Red.). (2014) *Utviklingshemming og deltakelse*. Oslo: Tøssebro
- Imsen, G. (2017). *Elevers verden: Innføring i pedagogisk psykologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NOU 2001 : 22 (2001) *Fra bruker til borger: en strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Wendelborg, C./NTNU samfunnsforskning (2017) *Elever med nedsatt funksjonsevne i videregående skoler: opplærings situasjon i skole og bedrift*. Hentet fra <https://samforsk.brage.unit.no/samforsk-xmlui/bitstream/handle/11250/2486847/Elever%2bmed%2bnedsatt%2bfunksjonsevne%2bi%2bvidereg%25C3%25A5ende%2bskoler%2bWEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Kane, A.A., Köhler-Olsen, J. Og Reedtz, C. (2017) *Aktivisering av unge sosialhjelpsmottakere – forutsetninger for å sikre overgangen til arbeid*. Hentet fra <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-02>
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2018, 09. August) Definisjon fra verdens helseorganisasjon. Hentet fra https://bufdir.no/Nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_nedsatt_funksjonsevne/Hva_er_utviklingshemming/
- Holden, B. (2011). *Psykiske lidelser og utviklingshemning: Atferdsanalytisk forståelse og behandling*. Oslo: Gyldendal akademisk
- Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemning. (2018, 7.mai) Kognitive utfordringer, avsnitt 3. Hentet fra <https://naku.no/kunnskapsbanken/1-innledning-side-3#block-nm-quiz-book-header>
- Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemning. (2018, 7.mai) Å forstå, avsnitt 1. Hentet fra <https://naku.no/kunnskapsbanken/1-innledning-side-3#block-nm-quiz-book-header>
- Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemning. (2018, 7. Mai) Lett psykisk utviklingshemning, avsnitt 1) Hentet fra <https://naku.no/kunnskapsbanken/1-innledning-side-3#block-nm-quiz-book-header>
- Forskrift om nasjonal retningslinje for vernepleierutdanninga. (2019) Forskrift om nasjonal retningslinje for vernepleierutdanninga. (FOR-2019-03—15—411) Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2019-03-15-411>
- NTNU. (U.Å.) Hva gjør en vernepleier. Hentet fra <https://www.ntnu.no/studier/hsgveb/om-vernepleie>

- Utdanning.no (2019, 13. November) Hvor jobber vernepleiere? Hentet fra <https://utdanning.no/yrker/beskrivelse/vernepleier>
- Thidemann, I., J. (2017). *Bacheloroppgaven for sykepleiestudenter: Den lille motivasjonsboken i akademisk oppgaveskriving*. Oslo: Universitetsforlaget
- Helsebiblioteket. (2016). Sjekkliste. Hentet fra <https://www.helsebiblioteket.no/kunnskapsbasert-praksis/kritisk-vurdering/sjekkliste>
- Utdanningsdirektoratet. (u. å.) Hvem skal utforme IOP? Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/spesialundervisning/Spesialundervisning/Fase-5/>
- Gjertsen, H. (2014) *Vanskelig overgang fra videregående opplæring til arbeidsliv for elever med funksjonsnedsettelse – hvordan kan skolene bidra i denne prosessen?* Hentet fra <https://www.idunn.no/spa/2014/01-02/vanskelig-overgang-fra-videregaende-opplaering-til-arbeidsliv>
- Bouck, E. C., og Joshi, G. S. (2014) *Transition and Student With Mild Intellectual Disability: Findings From the National Longitudinal Transition Study-2*. <https://doi.org/10.1177/2165143414551408>
- Wendelborg, C., Kittelsaa, A. M., og Wik S. E. (2017) *Overgang skole arbeidsliv for elever med utviklingshemming*. Hentet fra <https://www.udir.no/globalassets/filer/tall-og-forskning/rapporter/2018/overgang-skole-arbeidsliv-web.pdf>
- Gjertsen, H. Og Olsen, T. (2013) *Broer inn i arbeidslivet Elever med funksjonsnedsettelse i videregående opplæring – kartleggingsstudie av opplæringstilbud, organisering og tilpasninger*. Hentet fra https://evalueringsportalen.no/evaluering/broer-inn-i-arbeidslivet-elever-med-funksjonsnedsettelse-i-videregaende-opplaering-kartleggingsstudie-av-opplaeringstilbud-organisering-og-tilpasninger/Sluttrapport_Broer_inn_arbeidslivet.pdf/@@inline
- Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. (2013) Arbeids- og inkluderingsdepartementet/Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.. Hentet fra https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/2006-12-13-34/ARTIKKEL_3#ARTIKKEL_3

